

Anna Janicka

Uniwersytet w Białymstoku

Piotr Biłos

INALCO, Paryż

Gabriela Zapolska – pisarka nierocznicowa

W roku 2021 środowiska literaturoznawcze i artystyczne w Polsce obchodziły 100. rocznicę śmierci Gabrieli Zapolskiej (1857–1921), autorki nieśmiertelnej *Moralności pani Dulskiej* (1906), *Ich czworga* (1907), *Skizu* (1909), *Tamtego* (1898), świetnej prozaiczki i powieściopisarki (*Menażeria ludzka*, 1893; *Sezonowa miłość*, 1904; *Córka Tuśki*, 1907)¹, nowelistki, reporterki, krytyczki sztuki i epistolografki. Obchody rocznicowe przypadły na rok szczególnie – drugi rok pandemii. Pomimo tak niesprzyjających okoliczności, udało się uczcić pamięć tego klasyka literatury polskiej w sposób znaczący.

W ponad dwu tysiącach miejsc w Polsce w ramach Narodowego Czytania zabrzmiała w tym roku *Moralność pani Dulskiej*, dramat budzący i kiedyś, i dziś kontrowersje. Jak zapisano w liście zamieszczonym na oficjalnej stronie Kancelarii Prezydenta RP:

Podczas tegorocznej, dziesiątej odsłony Narodowego Czytania spotkamy się, aby wspólnie czytać *Moralność pani Dulskiej* Gabrieli Zapolskiej. To wyjątkowy utwór, który piętnuje obłudę i zakłamanie. Odnajdujemy w nim komizm i gorzką ironię, mistrzowskie odmalowanie postaci i wyczucie języka, ale przede wszystkim uniwersalne przesłanie moralne, które w imię uczciwości i sprawiedliwości każe potępiać zło. Sztuka Zapolskiej wzbogaciła literaturę polską o ważną refleksję społeczną. Pojęcie „dulszczyzna” weszło na trwałe do

I Zapolska pisała bardzo dużo. Jej dzieła wydawane są do dziś: G. Zapolska, *Niedrukowane dramaty Gabrieli Zapolskiej*, t. 1-2, red. J. Jakóbczyk, oprac. K. Kralkowska-Gątkowska, K. Kłosińska, M. Piekara, J. Paszek, Katowice 2012.

języka potocznego i na przestrzeni epok było różnie interpretowane, stając się przedmiotem żywych dyskusji².

Temu szerokiemu rozgłosowi medialnemu nie towarzyszyły jednak aż do września 2021 roku inicjatywy o charakterze naukowym i edytorskim. Owo milczenie filologów przerwała dopiero I Międzynarodowa Konferencja Naukowa z cyklu „Zapolska międzynarodowa. Biografia – dzieło – recepcja” (Białystok – Paryż – Lwów 24 IX 2021), zorganizowana w 100-lecie śmierci pisarki (1921–2021), zatytułowana „GABRIELA ZAPOLSKA. BIOGRAFIA – ESTETYKA – IDEE”. Konferencja zainaugurowała wspólny projekt kilku instytucji z Polski, Ukrainy i Francji. Jego celem jest nowe odczytanie twórczości pisarki w kontekście kultur, które były jej znane, bliskie: polskiej, francuskiej i ukraińskiej. W ramach tego przedsięwzięcia zaplanowano jeszcze w 2020 roku trzy sesje naukowe. Z powodu pandemii najpierw w 2020 roku – zamiast pierwotnie planowanej paryskiej – odbyła się konferencja w Białymstoku. W dalszej kolejności planowane są sesje w Paryżu i – być może – konferencja *online* we Lwowie również w roku 2022 – roku wojny.

Przedsięwzięcie białostockie było dokonaniem o charakterze międzynarodowym, którego organizacji podjęły się w następujące instytucje: Katedra Filologicznych Badań Interdyscyplinarnych Uniwersytetu w Białymstoku (Polska); Wydział I Filologiczny Polskiej Akademii Umiejętności (Kraków, Polska); Institut National des Langues et Civilisations Orientales, USPC Université Sorbonne Paris Cité (Paryż, Francja); Instytut Iwana Franki Narodowej Akademii Nauk Ukrainy. Oddział we Lwowie (Ukraina).

Sesja odbyła się w formule hybrydowej. Centrum obrad znajdowało się w Książnicy Podlaskiej im. Łukasza Górnickiego w Białymstoku. W sali Książnicy zgromadziła się spora grupa badaczy z Polski i zagranicy, którzy łączyli się z prelegentami pozabiałostockimi. Osobiście w spotkaniu udział wzięli: dr hab. Anna Janicka, prof. UwB, dr Elżbieta Koślacz-Virol (Paryż), dyr. Anna Biłos (Instytut Polski w Paryżu), prof. Piotr Biłos (INALCO, Paryż), dr Bogumiła Brogowska (Gdańsk), kustosz Małgorzata Górznińska (Muzeum Literatury w Warszawie), dr Marta Białobrzeska (Białystok), dr Michał Siedlecki (Książnica Podlaska), dr Dariusz Piechota (UwB) i prof. Jarosław Ławski (UwB).

2 Narodowe Czytanie 2021 – Prezydent.pl, cyt. za <https://www.prezydent.pl> [dostęp: 26 IX 2021]. Fragment listu Prezydenta RP Andrzeja Dudy.

Uczestnicy konferencji podjęli następujące zagadnienia badawcze:

- Meandry biografii pisarki, ich literackie zapisy i metamorfozy.
- Estetyka twórczości Zapolskiej w kontekście literatury i sztuki zachodnioeuropejskiej i wschodnioeuropejskiej.
- Zapolska a ludzie teatru i sztuki.
- Idee, projekty intelektualne, mitologie w pisarstwie autorki *Tamtego*.
- Problemy przekładu twórczości autorki *Moralności pani Dulskiej*.
- Estetyka edycji dzieła Zapolskiej, recepcja twórczości i przekłady³.

Należy podkreślić, iż zorganizowanie spotkania było możliwe dzięki programowi Ministra Edukacji i Nauki pod nazwą Regionalna Inicjatywa Doskonałości realizowanemu w dyscyplinach literaturoznawstwo i językoznawstwo na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu w Białymstoku⁴. Koordynatorką prac i inicjatorką projektu była dr hab. Anna Janicka, prof. UwB, badaczka m.in. twórczości Gabrieli Zapolskiej⁵.

Konferencję zainaugurowała dr hab. Anna Janicka, prof. UwB, witając gości w imieniu zespołu organizującego spotkanie. Po niej zabrała głos dr Elżbieta Koślacz-Virol, z zawodu aktorka, badaczka Zapolskiej i tłumaczka jej dzieł na język francuski⁶. Następnie w imieniu organizatorów głos zabrał prof. Yevhen Nakhlik, reprezentujący lwowski Instytut Iwana Franki Narodowej Akademii Nauk Ukrainy. Uczony w pięknych słowach podkreślił znaczenie wspólnych polsko-ukraińsko-francuskich badań

3 Cyt. za: *Gabriela Zapolska. Biografia – Estetyka – Idee. Program*, red. A. Janicka, J. Ławski, E. Koślacz-Virol, P. Biłos, oprac. graficzne E. Frymus-Dąbrowska, Białystok 2021, s. 4.

4 Całemu przedsięwzięciu patronował Komitet Naukowy w składzie: prof. Lucjan Suchanek – PAU – *Przewodniczący*; dyr. Anna Biłos – Instytut Polski w Paryżu; dr Elżbieta Koślacz-Virol – Paryż; prof. Jarosław Ławski – Uniwersytet w Białymstoku, PAU; prof. Violetta Wejs-Milewska – Uniwersytet w Białymstoku; pani Jolanta Gadek – Białystok.

Stroną merytoryczną, przygotowaniami, kwestiami technicznymi zajął się Komitet Organizacyjny polsko-francusko-ukraiński złożony z następujących osób: dr hab. Anna Janicka, prof. UwB – *Przewodnicząca*; prof. Piotr Biłos – INALCO, Paryż – *Przewodniczący*; prof. Yevhen Nakhlik – Instytut Iwana Franki NANU, Lwów – *Przewodniczący*; dr Łukasz Zabielski – Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego; dr Bogumiła Brogowska – Gdańsk; dr Paweł Wojciechowski – Uniwersytet w Białymstoku; dr Dariusz Piechota – Uniwersytet w Białymstoku; mgr Joanna Godlewska – Uniwersytet w Białymstoku; mgr Patryk Suchodolski – Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego – *Sekretarz*.

5 Zob. A. Janicka, *Sprawa Zapolskiej. Skandale i polemiki*, Białystok 2013 (wyd. 2: 2015); G. Zapolska, *Kwiat śmierci. Powieść kryminalna ze stosunków krakowskich*, red. i wstęp A. Janicka, oprac. i posł. P. Kowalczyk, Białystok 2015.

6 Zob. E. Koślacz-Virol, *Gabriela Zapolska actrice polonaise de la fin du XIXe siècle*, Lille 2002; E. Koślacz-Virol, *Gabriela Zapolska actrice: l'expérience française*, Paris 2016; G. Zapolska, *Madame Zapolska et la scene parisienne*, textes traduits du polonaise par E. Koślacz et A. Nevill, Paris 2020.

komparatystycznych. Z kolei w imieniu francuskiego Institut National des Langues et Civilisations Orientales głos zabrał prof. Piotr Biłos, wskazując na ośrodek białostocki jako na centrum badań nad Zapolską, ośrodek położony między Paryżem a Lwowem, Kiwercami/Podhajcami oraz Krakowem. Uroczystego otwarcia Konferencji dokonał prof. Lucjan Suchanek, Dyrektor Wydziału I Polskiej Akademii Umiejętności i Przewodniczący Komitetu Naukowego. Podkreślił on już ukształtowaną wspólną tradycję badań prowadzonych przez PAU i Uniwersytet w Białymstoku nad Zygmuntem Glogerem, Adamem Mickiewiczem czy relacjami polsko-ukraińskimi⁷. Dr Bogumiła Brogowska, witając gości i referentów, przedstawiła plany dotyczące wydania monografii zawierającej studia z Konferencji.

W sesji wzięło udział 23 badaczy z Polski, Francji, Ukrainy, Gruzji i Wielkiej Brytanii. Spośród polskich ośrodków reprezentowane były: UwB, PAU, UJ, UMK, UJK, Muzeum Literatury, AP i UG.

Dynamikę sesji najlepiej chyba oddawały jej dyskusje – bardzo czasem ostre i zasadnicze (jak wokół fundamentalnego, odkrywczego wystąpienia prof. Piotra Biłosa), ale też czasem swobodne, „eseistyczne” (jak wokół referatu dr Marty Białobrzeskiej analizującej szkolny odbiór *Moralności pani Dulskiej*). Niemalym zaskoczeniem był rozrzut kontekstów, w jakich ukazywano Zapolską, ich rozmaitość. Była więc Zapolska w recepcji ukraińskiej, gruzińskiej, rosyjskiej, francuskiej i... białostockiej, lecz także Zapolska wpisana w konteksty porównawcze Łesi Ukrainki, Józefa Ignacego Kraszewskiego, nabistów, Marii Morozowicz-Szczepkowskiej, Patricii Highsmith czy teatru francuskiego, a nawet powieści kryminalnej. Co znamienne, choć przywoływano inspiracje metodologią (-ami) feministyczną (-ymi), to spierano się raczej o „prawdę” samej metody, już nie aplikując jej do dzieła Zapolskiej z takim rozmachem, jak to się działo jeszcze na początku XXI wieku⁸. W opinii słuchaczy i uczestników była to konferencja o bardzo wysokim poziomie, prawdziwie międzynarodowa, polifoniczna metodologicznie, inspirująca.

7 Zob. *Debiuty Mickiewicza, debiuty romantyków. Studia. W 200. rocznicę debiutu wieszcza: 1818–2018*, red. J. Ławski, Ł. Zabielski, Kraków 2021; *Humanistyka między narodami. Interdyscyplinarne studia polsko-ukraińskie*, red. J. Ławski, L. Suchanek, Białystok–Kraków 2020.

8 A. Chałupnik, *Sztandar ze spódnicy: Zapolska i Nałkowska. O kobiecym doświadczeniu ciała*, Warszawa 2004; K. Kłosińska, *Fantazmaty: Grabiński, Prus, Zapolska*, Katowice 2004; K. Kłosińska, *Ciało, pożądanie, ubranie. O wczesnych powieściach Gabrieli Zapolskiej*, Kraków 1999.

Efektem projektu jest prezentowana Państwu monografia, która bodaj po raz pierwszy pokazuje twórczość pisarki w tak szerokim, międzynarodowym kontekście.

Białystok, Paryż, 26 września 2021 roku

*

W Paryżu (INALCO) odbyła się stacjonarnie sesja: Colloque international « L'univers de Gabriela Zapolska, les transferts culturels et la question féminine au tournant des XIXe et XX siècles entre Cracovie–Lwów (auj. Lviv)–Varsavie, Paris, la Bretagne et Vienne », Colloque international, Paris 27–28 septembre 2022. Sesję wsparł Instytut Polski w Paryżu.

*

Konferencja we Lwowie nie odbyła się ze względu na agresję Rosji na Ukrainę. Ukraińscy badacze – prof. Yevhen Nakhlik i dr Oksana Nakhlik – wzięli udział w sesji paryskiej.

SŁOWA KLUCZOWE: Gabriela Zapolska, współpraca polsko-francusko-ukraińska, konferencja naukowa, biografia, twórczość

GABRIELA ZAPOLSKA: A NON-ANNIVERSARY WRITER

Summary

The authors of this Introduction outline the research project focused on the work of Gabriela Zapolska. The project was initiated in 2021 on the 100th anniversary of death of the writer who lived in 1857–1921. The project titled International Zapolska. Biography – Work – Reception was carried out together with important European research institutions: 1st Faculty of Philology of the Polish Academy of Arts and Sciences in Kraków, Institut National des Langues et Civilisations Orientales, USPC Université Sorbonne Paris Cité, Ivan Franko Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine in Lviv, and the coordinator of the entire project: Department of Interdisciplinary Philological Studies, Faculty of Philology, University of Białystok. Two scientific sessions were held as part of this Polish-French-Ukrainian project: “Gabriela Zapolska. Biography – Aesthetics – Ideas” (Białystok, 24 September 2021) and “L'univers de Gabriela Zapolska, les transferts culturels et la question féminine au tournant des XIXe et XXe siècles entre Cracovie-Lwów (auj. Lviv)-Varsovie, Paris, la Bretagne et Vienne” (Paris, 27–28 September 2022).

KEYWORDS: Gabriela Zapolska, Polish-French-Ukrainian cooperation, scientific conference, biography, work